

ŞƏRQ-QƏRB KONSEPSİYASINA DAİR ARAŞDIRMALAR

Sevil Mikayılova,

Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının dissertantı

E-mail: habishka83@mail.ru

Sənətşünaslığın maraqlı və daim aktual olan məsələləri sırasında – Azərbaycan bəstəkarlarının musiqi və elmi-publisistik irsində Şərq-Qərb konsepsiyası ilə bağlı problemlər xüsusi yer tutur. Bu anlayış özündə əksliklə vəhdəti, antitezislə sintezi birləşdirməklə, əslində bütövlükdə dünya mədəniyyətinə yanaşmanın müəyyən dərəcədə şərti xarakterini ayani nümayiş etdirir

Müasir dövrdə, beynəlxalq miqyasda davam edən qloballaşma şəraitində Şərq-Qərb konsepsiyasının dünyanın iki fərqli mədəniyyətini takca bir-birindən ayıran anlayış kimi deyil, bunları bir-birinə bağlayan, ümumi cəhətləri üzə çıxaran bir fenomen kimi yanaşma tələb etməsi göz qabağındadır. Təbii ki, Şərq və Qərb mədəniyyətinə aid ümumi qanunauyğunluq və prinsiplərin aşkarlanması üçün ilk növbədə, hər birinin spesifikasiyası üzə çıxarılmalı və daha sonra müqayisə aparılmalıdır ki, diqqət mərkəzinə çəkdiyimiz məsələnin çoxcəhətliyi, bir yandan ziddiyyət daşdığını, digər tərəfdən isə bunu təşkil edən ünsürlərin qırılmaz bağlılığı ilə şərtləndirilmiş vəhdətini ayani nümayiş etdirdisən.

Şərq-Qərb sintezinin musiqi mədəniyyəti sahəsində təzahürü özlüyündə olduqca maraqlı və mürəkkəb problemlərin geniş dairəsini əhatə edir. Əsrlərdən bəri Şərq və Qərb musiqi mədəniyyəti kimi müəyyən etdiyimiz musiqi sənətinin tarixi inkişaf prosesini izlədikdə, bunların qarşılıqlı əlaqələrinin qədim tarixə malik olduğunu və çoxcəhətli inikasını müşahidə edə bilərik. Bu tədqiqatda qarşıya qoyduğumuz problemlər konkret şəkildə XX əsr milli bəstəkarlıq yaradıcılığı ilə bağlı olduğundan, məsələnin tarixi icmalını da ən ümumi şəkildə təqdim etməyi məqsədəuyğun saymışıq.

Dünya musiqisi tarixinə diqqət yetirdikdə, Şərq və Qərb musiqi mədəniyyətlərinin daim bir-biri ilə təmasda, ünsiyyətdə, inteqrasiya şəraitində yaşayıb formalaşması nəzərə çarpır.

Şərq mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi böyük uğurlara imza atmış Azərbaycanın mədəniyyəti və musiqi sənəti də heç vaxt dünya musiqisindən təcrid olunmamışdır. Əksinə, unikal coğrafi şəraiti və siyasi mövqeyi, Böyük İpək Yolu üzərində qərar tutması sayəsində ölkəmiz, müxtəlif sivilizasiyaların çulğalaşdığı bir məkana, hərtərəfli münasibətlərin daha möhkəm və davamlı xarakter aldığı mərkəzə çevrilmişdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın bu kontekstdəki mühüm rolu, ümumiyyətlə Şərq və Qərb dünyasına mənsub xalqların mədəniyyət və incəsənətində dərin iz qoymuşdur.

Şərq-Qərb əlaqələrinin maraqlı təzahürlərindən biri Avropa bəstəkarlarının əsərlərindəki oriyentalizm təmayülünün təmsalında müşahidə olunur. "Qoca qitə" bəstəkarlarının yaradıcılığının maraqlı səhifələrini təşkil edən "İspan mövzusu", eləcə də Şərq obrazları ilə bağlı nümunələr bu istiqamətin parlaq təsdiqidir. Məlum olduğu kimi, oriyentalizm rus bəstəkarlarının yaradıcılığında xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan musiqi mədəniyyətində boy göstərən Şərq-Qərb əlaqələrindən danışdığımız zaman burada "rus amili"nin rolu mütləq qeyd edilməlidir. Obyektiv siyasi və iqtisadi şərait Rusiya ilə münasibətlərin zəruriliyini şərtləndirmişdi. Əvvəla, rus xalqı və dövlətinin tarixinə aid son onilliklərdə meydana gəlmiş baxışlar, elmi araşdırmalar nəticəsində toplanmış yeni məlumatların bu barədə köhnə sovet dönməsində yaranan möhkəmlənmiş təsəvvürləri dəyişdirməsi,

bəzi faktları isə tamamilə alt-üst etməsi qarşılıqlı əlaqələrin həm tarixinə, həm xarakterinə yeni mövqədən yanaşma tələb etmişdir. Rus xalqının hələ formalaşma mərhələsində Şərq xalqlarından, türk tayfalarından tacrid olunmaması, aradakı qohumluq münasibətlərinin yaranıb inkişaf etməsi, mədəni ünsiyyətlərin də hələ qədim dövrlərdən başlayaraq mövcudluğu bu gün araşdırdığımız qarşılıqlı əlaqələrin əsl mahiyyətini dərk etməyə imkan verir.

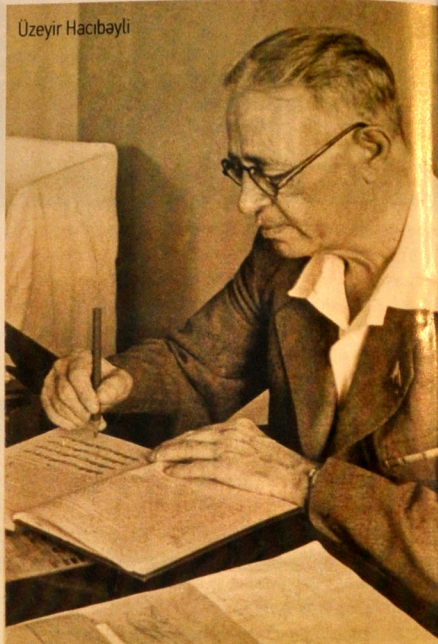
Yeni münasibətlər təkcə Şərq mədəniyyətini, türk dünyasını təmsil edən alimlərin (1, səh. 334) deyil, rus tədqiqatçıların özlərinin də araşdırmalarında müşahidə olunur. Bu mülahizələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, rus mədəniyyəti, o cümlədən musiqi sənəti özünün formalaşma mərhələsində Şərqi zəngin bədii ənənələrindən bəhrələnmişdir. Sonrakı dövrlərdə də rusların Şərq xalqları ilə bilavasitə, "əyani" təmasına görə, rus bəstəkarlarının yaradıcılığında, oriyental əsərlərdə ağıq qeyri-müəyyən bir Şərq deyil, Şərqi konkret coğrafi ərazisi və xalqları ilə (Orta Asiya, Qafqaz) bağlı mövzular təəcəssümünü tapmışdır.

Nəhayət, XX əsrin əvvəllərində Üzeyir Hacıbəyli kimi dahi şəxsiyyətin geniş və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinə başlaması ilə Şərq-Qərb konsepsiyası Azərbaycan musiqi mədəniyyəti nümunəsində tamamilə yeni keyfiyyət və mahiyyət kəsb etdi. Üzeyir bəy iki fərqli musiqi mədəniyyətinin bədii prinsip və qanunauyğunluqlarının üzvi vəhdətinə nail olaraq, Şərq-Qərb sintezi ideyasını öz yaradıcılığında həyata keçirərək, Şərq-Qərb sintezi ideyasını öz yaradıcılığında həyata keçirərək, milli musiqimizdə banisi olduğu yeni istiqamətin – milli bəstəkar yaradıcılığının bədii üslubunu müəyyənləşdirdi ki, bəstəkarlarımızın sonrakı nəsiləri həmin üslubu davam etdirdilər.

Bu baxımdan, Ş.Həsənovanın Üzeyir Hacıbəylinin möhtəşəm tarixi missiyası barədə mülahizələrinin yer aldığı məqalə böyük maraq doğurur. Məqalə müəllifi Üzeyir Hacıbəylinin Avropanın milli bəstəkarlıq məktəblərinin klassikləri ilə, o cümlədən rus bəstəkarı M.Qlinka, çex bəstəkarı B.Smetana ilə müqayisə edilməsinə münasibət bildirərək yazır:

"Ü.Hacıbəyli nə Qlinkanın, nə də başqalarının prinsiplərini milli zəminə "köçürə" bilməzdi. Qlinkanın ümumavropa bəstəkarlıq sənətinin ənənələrini öz milli zəmininə keçirməsi təbii hal idi. Ü.Hacıbəyli isə bu ənənələri Avropa musiqisinə yad olan bir sistemə, Şərq (Azərbaycan) musiqisi zəmininə üzvi surətdə daxil etməli idi... Bu, o deməkdir ki, başqa milli bəstəkarlıq məktəbləri klassiklərdən fərqli olaraq, Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında milli və ümumbaşarı ənənələrin sintezi məhz Şərq və Qərb ənənələrinin sintezi müstəvisində həll olunmalı idi, yəni problem əslində qlobal mənə və əhəmiyyət kəsb edirdi" (3, səh. 20).

Beləliklə, XX əsrdə Azərbaycan musiqisində tamamilə yeni istiqamətin – Avropa tipli bəstəkar yaradıcılığının təşəkkül tapıb inkişaf etməsi ilə Şərq-Qərb konsepsiyası kimi müəyyən etdiyimiz problemin konkret bir musiqi mədəniyyəti nümu-

Üzeyir Hacıbəyli

nəsində araşdırılması məsələsi ortaya çıxdı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Üzeyir Hacıbəyli musiqidə bu sintezin unikal nümunəsini yaradaraq, milli bəstəkar yaradıcılığının başlıca istiqaməti və üslubunu müəyyənləşdirdi. Lakin Üzeyir bəyin musiqi yaradıcılığında reallaşdırdığı bu sintez birdəfəlik həllini tapmamış yaradıcılıq problemi ola bilməzdi. Belə ki, milli bəstəkar yaradıcılığının, təkamülünü izlədikdə əmin oluruq ki, proses mahiyyətə həmin sintezə münasibətin və buna uyğun, milli bəstəkar yaradıcılıq üslubunun təkamülü prosesindən ibarət olmuşdur.

Malumdur ki, diqqət mərkəzinə çəkdiyimiz sintezi musiqidə yüksək bədii səviyyədə və fərdi üslubda təqdim etmiş Qara Qarayev, Fikrət Əmirov kimi sənətkarlar həmin problemi kifayət qədər açıqlamışlar. Onların elmi-publisistik irsində Şərq-Qərb konsepsiyası demək olar ki, mərkəzi yer tutmuşdur. Bu bəstəkarların məsələyə münasibətini açıqlayan məqalə, çıxış və müsahibələr onların hər birinin yaradıcılığında Şərq-Qərb sintezinin fərqli həllini izah edir. Lakin bəstəkarlarımızın heç də hamısı öz yaradıcılıq prinsiplərini, Şərq-Qərb sintezinə münasibətlərini geniş şəkildə açıqlamamışdır. Onların bu istiqamətdə aparıcıları yaradıcılıq işinin mahiyyətini üzə çıxarmaq üçün ayrı-ayrı çıxışlarını, müsahibələrini, müxtəlif vaxtlarda mətbuatda qeyd edilmiş fikir və mülahizələrini bir araya gətirmək lazım gəlmişdir. Bütövlükdə həmin materialları

umiləşdirərək, bəstəkarlarımızın elmi-publisistik irsi kimi qəbul edilməsini məqsəduyğun hesab etmişik.

Bu gün dünyada baş verən proseslər işığında Şərq-Qərb konsepsiyasının musiqi sənətində, bəstəkar yaradıcılığında təzahürün araşdırılması yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Oduur ki, konsepsiyanın Azərbaycan bəstəkarlarının musiqisində və elmi-publisistik irsində əlaqəli şəkildə öyrənilməsi müasir mülminin aktual problemlərindən biri olaraq qalır. Təqdim etdiyimiz mülahizələr "Azərbaycan bəstəkarlarının

musiqi və elmi-publisistik irsində Şərq-Qərb konsepsiyası" kimi müəyyənləşdirilmiş tədqiqatın əsasını təşkil edir. Tədqiqat üzrə ilk məqaləmizdə problemin sadəcə əsaslandırılması əsas məqsəd kimi nəzərdə tutulduğuna görə, bununla kifayətlənirik. İstiqamət üzrə aparacağımız növbəti araşdırmalarda Üzeyir Hacıbəyildən başlayaraq, bəstəkarlarımızın sözügedən məsələyə aidiyyəti olan nəzəri konsepsiyaları, ayrı-ayrı fikir və mülahizələrinin onların yaradıcılığı ilə sıx əlaqəli şəkildə araşdırmağı planlaşdırırıq.

Ədəbiyyat

- Ş.Əliyeva. "Üzeyir Hacıbəyov. "Leyli və Məcnun" operası – XX əsrdən bir nəzər". "Musiqi dünyası" jurnalı. Bakı – 2006.
 M.Əmirov. "Musiqi aləmində". "Yazıçı". Bakı – 1983.
 U.Hacıbəyov. "Seçilmiş əsərləri". "Yazıçı". Bakı – 1985.
 Z.Nağıyev. "Üzeyir Hacıbəyovun estetik görüşləri". "Azərnaşr". Bakı – 1985.
 Ş.Həsənova. "Şərq və Qərbi musiqi ənənələrini qovuşdurmuş bəstəkar – Üzeyir Hacıbəyli", XX əsr Azərbaycan musiqisi: ənənə və müasirlik". "Apostrof". Bakı – 2011.
 Səfərova Z.Y. "Ölməzlilik" (Azərbaycan, rus, ingilis dillərində). "Elm". Bakı – 2010.
 Z.Əbasova U.Гаджибеков. "Путь жизни и творчества". "Элм". Ваку – 1985.
 М. Аджи. "Европа. Тюрки. Великая степь". "Мысд". Москва – 1998.
 Ф.Алиева, М. Керимов. "Шли караваны, груженные музыкой". "Азербайжан – ИРС". Москва – 1999.
 В.Виноградов "Заметки по русскому музыкальному востоковедению. Музыка народов Азии и Африки". "Сов.композитор". Москва – 1987.
 В.Виноградов. "Мир музыки Фикрета". "Язычы". Ваку – 1983.
 К.Караев. "Научно-публицистическое наследие". "Элм". Ваку – 1988.
 В.Конен. "Значение внеевропейских культур для музыки XX века". "Музыкальный современник". Вып. Советский композитор". Ваку – 1973.
 Н.Конрад. "Запад и Восток". Глав. ред. вост. лит.-ры. Москва – 1972.
 З.Сафарова. "Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибекова". "Сов.композитор". Москва – 1973.
 "Традиции музыкальных культур народов Ближнего и Среднего Востока и современность".
 Материалы II международного музыковедческого симпозиума. "Советский композитор". Москва – 1987.

Резюме

В статье рассматривается проблема диалога культур в музыкальном и научно – публицистическом наследии композиторов Азербайджана. Отмечается, что синтез Востока и Запада, нашедший отражение в музыке У.Гаджибеyli привел к появлению нового художественного качества – Азербайджанской композиторской школы новоевропейского типа. Параллельно шел процесс формирования концепции Восток–Запад в научно-публицистическом наследии У.Гаджибеyli. В последующие годы эта концепция была развита К.Караевым, Ф.Амировым и другими композиторами. Появление концепции Восток – Запад говорит о взаимовлиянии культурных процессов и их диффузном характере.

Ключевые слова: диалог культур, проблема "Восток–Запад", национальная композиторская школа, научно-публицистическое наследие.

Summary

This article reviews the musical and scientifically-journalistic heritage of Azerbaijani composers. It is noted, that the synthesis of East and West as reflected by the music of U.Hajibeyli, led to the emergence of a new artistic quality- Azerbaijani composer school of modern European style. At the same time, the process of formation of the concept of the East-West scientific-journalistic heritage of U.Hajibeyli emerged. In subsequent years, this concept was developed by G. Garayev, F.Amirov and other composers. The appearance of "East-West" concept displays the mutual influence of cultural processes and their diffuse nature.

Keywords: dialogue of cultures, the problem of "East-West", a national school of composition, scientific journalistic heritage.